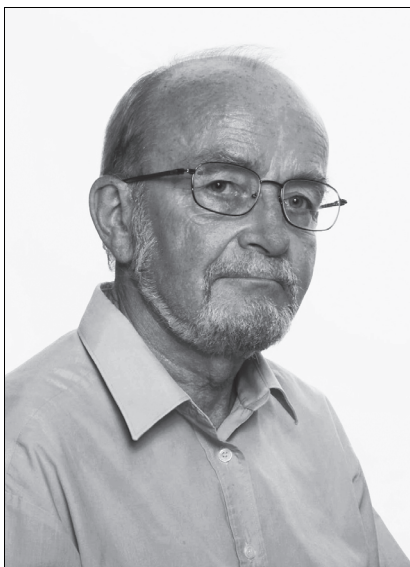

JERZY MARIAN BRZEZIŃSKI*, DARIUSZ DOLIŃSKI**

Profesor Janusz Łukasz Grzelak (1941–2025):**psycholog społeczny, profesor Uniwersytetu Warszawskiego,
działacz opozycji demokratycznej, społecznik**

Profesor Janusz Łukasz Grzelak urodził się 12 lipca 1941 r. w Warszawie. Także w Warszawie zdał maturę w liceum ogólnokształcącym w 1958 r., i podjął studia na Uniwersytecie Warszawskim, na kierunku psychologia. Magisterium z psychologii uzyskał w 1963 r. Był mężem psychiatry dr Barbary Wolniewicz-Grzelak (razem spędzili 63 lata). Ich syn, Szymon Grzelak jest doktorem psychologii.

Zaraz po studiach został zatrudniony jako pracownik naukowy w Pracowni Psychologii Społecznej w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN. W 1966 r. podjął pracę naukową i dydaktyczną w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Tu, na seminarium doktorskim prowadzonym przez Tadeusza Tomaszewskiego napi-

sał rozprawę doktorską (*Kary jako czynnik sterowania zachowaniem ludzkim w sytuacjach społecznych*) i w 1970 r. otrzymał stopień naukowy doktora w zakresie psychologii. W 1977 r. uzyskał stopień naukowy doktora habilitowanego w zakresie psychologii – na podstawie rozprawy: *Konflikt interesów. (Analiza psychologiczna)*. W 2001 r. uzyskał tytuł naukowy profesora w dziedzinie nauk humanistycznych (psychologia). W latach 1978–1985 był kierownikiem Zakładu Psychologii Pracy, a w latach 2002–2005 był kierownikiem Katedry Psychologii Społecznej Wydziału Psychologii.

Był pierwszym, demokratycznie wybranym dziekanem nowo powołanego, 1 października 1981 r., Wydziału Psychologii UW. Pełnił tę funkcję – z zespołem prodziekanów:

* Prof. dr hab. Jerzy Marian Brzeziński (brzezuam@amu.edu.pl), członek rzeczywisty PAN, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Psychologii i Kognitywistyki w Poznaniu

** Prof. dr hab. Dariusz Doliński (ddolinsk@swps.edu.pl), członek rzeczywisty PAN, Uniwersytet SWPS, Wydział Psychologii we Wrocławiu

Mirosławem Koftą, Teresą Szustrową i Barbarą Malak (ds. studenckich) – w gorącym politycznie czasie. Wykazał się (a także jego najbliżsi współpracownicy – prodziekani) hartem ducha – broniąc autonomii i niezależności uniwersytetu od wszelkiej władzy, chroniąc przed represjami studentów psychologii i pracowników Wydziału Psychologii. Wobec eskalacji politycznych presji i gróźb wywieranych w listopadzie 1982 r. przez ministerstwo i ówczesnego rektora UW Kazimierza Dobrowolskiego oraz podejmowania działań represyjnych: zawieszenie przez rektora dziekana i prodziekan ds. studenckich dr Barbarę Malak w pełnieniu swoich funkcji, zawieszenie przez ministra zajęć i wprowadzenie zakazu wstępu studentów na teren wydziału oraz groźby sformułowanej przez ministra, iż rozwiąże Wydział Psychologii, jeżeli dziekan i prodziekani niezwłocznie nie podadzą się do dymisji, zespół dziekański podjął decyzję o rezygnacji z pełnionych funkcji. Rada Wydziału Psychologii ją zaaprobowwała.

Ponownie (już w nowej rzeczywistości społeczno-politycznej) Rada Wydziału Psychologii UW powierzyła mu – działając w trybie wyborczym – funkcję dziekana; pełnił ją w latach 2005–2008. Był też prorektorem UW ds. współpracy z zagranicą (u rektora Włodzimierza Siwińskiego – w latach 1996–1999). Czterokrotnie był członkiem Senatu UW. W 2011 r. przeszedł na emeryturę.

W 2011 r. zatrudnił się w Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, w której objął Katedrę Psychologii Społecznej (był jej kierownikiem do 2016 r.), rozwijając w tej uczelni psychologię społeczną.

Był też okresowo zatrudniony na University of Delaware (USA). Był zapraszany jako *visiting professor* przez uniwersytety USA (Old Dominion University, University of Delaware) oraz przez Tilburg University (Holandia) i jako *Senior Fellow* w Instytucie Nauk o Człowieku w Wiedniu. Był też wielokrotnie zapraszany przez zagraniczne uniwersytety do wygłaszania wykładów. Był stypendystą Fulbrighta (UCLA, USA, 1969/1970).

W latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku prof. Janusz Grzelak bardzo intensywnie działał w strukturach „sierpniowej” i zdelegalizowanej, po wprowadzeniu stanu wojennego, Solidarności. I tak: był współtwórcą (w sierpniu 1980 r.) NSZZ Pracowników Nauki, Techniki i Oświaty, a następnie wstąpił do NSZZ „Solidarność”. W kolejnym roku wszedł, jako członek, w skład Zarządu Regionu Mazowsze. Brał udział w I Krajowym Zjeździe Delegatów NSZZ „Solidarność” w Gdańsku (5–10 września i 26 września – 7 października 1981 r.). W stanie wojennym współpracował z Tymczasową Komisją Koordynacyjną jako tzw. łącznik merytoryczny. Od 1986 r. działał w Regionalnym Komitecie Wykonawczym NSZZ „Solidarność” Regionu Mazowsze. Był współorganizatorem Klubów Samorządnej Rzeczypospolitej „Wolność – Sprawiedliwość – Niepodległość”. Profesor Janusz

Grzelak był – w latach 1988–1990 – członkiem Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność” Lechu Wałęsie.

Był: członkiem Zarządu Towarzystwa Popierania i Krzewienia Nauk i przewodniczącym jego Rady Programowej (lata 1999–2002), członkiem Komitetu Helsińskiego w Polsce i wieloletnim członkiem-założycielem Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka (w latach 2017–2021 był jej przewodniczącym). Był współzałożycielem Stowarzyszenia Otwarta Rzeczpospolita – także członkiem jej Rady Programowej.

Był wielokrotnie nękany przez służby bezpieczeństwa PRL.

Profesor Janusz Grzelak brał udział w negocjacjach Okrągłego Stołu (1989 r.) po stronie opozycji: był wiceprzewodniczącym zespołu ds. edukacji i nauki. Dał się poznać jako wytrawny negocjator. „Jako psycholog społeczny i specjalista w zakresie psychologii negocjacji i konfliktu” – co chcielibyśmy szczególnie podkreślić – Profesor otrzymał w 2008 r. prestiżową *Nagrodę im. Mortona Deutscha (Awards for Social Justice)*, przyznaną przez International Center for Cooperation and Conflict Resolution Columbia University (ICCCR); Nagroda przyznawana jest za „wybitne osiągnięcia w zakresie wcielania w życie naukowych podstaw rozwiązywania konfliktów społecznych”.

Jedną z ważnych – nie tylko politycznie – konsekwencji obrad Okrągłego Stołu było powołanie rządu Tadeusza Mazowieckiego.

W latach 80. ubiegłego wieku – m.in. będąc współzałożycielem opozycyjnego Społecznego Komitetu Nauki i aktywnym jego członkiem – prof. Janusz Grzelak pracował nad przygotowaniem nowych założeń ideowych do aktów prawnych dla szkolnictwa wyższego i nauki. Możemy powiedzieć, że był bardzo dobrze przygotowanym kandydatem do objęcia – powierzonej mu w rządzie Tadeusza Mazowieckiego – funkcji wiceministra w Ministerstwie Edukacji (u ministra Henryka Samsonowicza); zajmował się sprawami nauki i szkolnictwa wyższego (lata 1989–1991). Walnie – właśnie jako wiceminister – przyczynił się do stworzenia nowych, prodemokratycznych podstaw dwóch ważnych ustaw dotyczących nauki szkolnictwa wyższego. Prawnik, prof. Hubert Izdebski, wspominał: „Z inicjatywy Henryka Samsonowicza, Ministra Edukacji Narodowej w rządzie Tadeusza Mazowieckiego (od 12 września 1989 r.) i zajmującego się sprawami szkolnictwa wyższego i nauki podsekretarza stanu w tym Ministerstwie Janusza Grzelaka pod kierunkiem piszącego te słowa jesienią 1989 r. podjęte zostały prace nad nową ustawą o szkołach wyższych, która miała zastąpić ustawę z 4 maja 1982 r. o szkolnictwie wyższym (gruntownie znowelizowaną w kierunku pozbawienia jej elementów liberalnych i demokratycznych w 1985 r. równoległe zresztą z powołanymi zmianami w ustawie o stopniach i tytułach naukowych). Zespół (w tym Antoni Hoffman, Mirosław Wyrzykowski i Jan Zieliński) przygotował projekty dwóch ustaw, które (drugi bez znaczących zmian) zostały przyjęte przez Radę Ministrów i wniesione do Sejmu 15 marca

1990 r. ustawy: o szkolnictwie wyższym (dokonując wielu zmian w projekcie rządowym) oraz o tytule naukowym i stopniach naukowych (tę bez znaczniejszych zmian). [...]”³ W rozmowie z jednym autorów wspomnienia prof. Hubert Izdebski podkreślił stworzenie zespołowi przez wiceministra Grzelaka wręcz komfortowych warunków pracy w gmachu ministerstwa (m.in. wydzielony pokój do pracy) i nienarzucanie konkretnych rozwiązań prawnych. Dodajmy jeszcze, że kolejni ministrowie dokonywali, niestety, destrukcyjnych zmian w tych ustawach i towarzyszących im aktach prawnych.

Przez prezydenta Lecha Wałęsę został odznaczony (w 1994 r.) Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1994), a przez prezydenta Bronisława Komorowskiego (w 2011 r.) Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski. Został też odznaczony Medalem Komisji Edukacji Narodowej (w 1993 r.).

Przejdźmy teraz do najważniejszych aspektów naukowej aktywności naszego Przyjaciela. Jako stypendysta Fulbrighta prof. Janusz Grzelak zetknął się w Stanach Zjednoczonych z jedną z najważniejszych postaci powojennej psychologii społecznej – Haroldem H. Kelleyem. Wspólnie z nim zaczął pracować nad różnymi zagadnieniami współzależności społecznej. Kwestie te były przez przedstawicieli nauk społecznych (a więc nie tylko psychologii) intensywnie eksplorowane od lat 50. ubiegłego wieku. Szczególną popularność wśród badaczy zdobyło przy tym analizowanie zachowań ludzi w grach decyzyjnych, takich, jak „dylemat więźnia” czy „gra kurcząt”⁴. Istotą tych gier jest to, że podmiot ma wybrać jedną z dwóch opcji, ale to, co później nastąpi, zależy nie tylko od jego decyzji, ale też od tego, co zrobił drugi z graczy. Z drugiej strony, podmiot swą decyzją wpływa nie tylko na własną sytuację, ale i na sytuację owego drugiego gracza. Profesorowie: Harold H. Kelley i Janusz Grzelak zauważyli jednak, że realne sytuacje współzależności społecznej często nie sprowadzają się do wzajemnego uwikłania jedynie dwóch podmiotów. Często osób znajdujących się w sytuacji współzależności jest nawet znacznie więcej. Psychologowie ci – jako pierwsi na świecie (!) – podjęli zatem tę kwestię w swoich badaniach eksperymentalnych, a ich wyniki zaprezentowali w artykule *Conflict between individual and common interest in an N-person relationship* opublikowanym w 1972 r. w *Journal of Personality and Social Psychology*, będącym okrętem fla-

³ Por. Izdebski H. (2020). Centralna Komisja do Spraw Stopni i Tytułów oraz poprzedzające ją organy. Podstawy prawne i działalność. [W:] *Centralna Komisja do Spraw Stopni i Tytułów (1991–2020)* (s. 9–54). Warszawa: Komisja do Spraw Stopni i Tytułów, s. 30–31.

⁴ *De facto* powinno się raczej mówić o „grze tchórzy”, gdyż *chicken* zostało na język polski błędnie przetłumaczone w sposób literalny.

gowym psychologii społecznej⁵. Od tego czasu problem wyboru między egoistycznie rozumianym interesem własnym a dobrem społecznym (które zresztą w dłuższej perspektywie może być też korzystne dla samego podmiotu) stał się głównym przedmiotem zainteresowań zarówno naukowych, jak i społecznych prof. Janusza Grzelaka. W 1982 r. wspólnie z innym badaczem światowej sławy Valerianem Derlegą redaguje książkę *Cooperation and helping behavior*⁶, w której osiowym problemem jest właśnie rozstrzyganie przez ludzi konfliktu między dobrem własnym a ich zaangażowaniem na rzecz dobra wspólnego.

Inne swoje badania i analizy teoretyczne dotyczące tej kwestii publikuje prof. Janusz Grzelak także w prestiżowych czasopismach psychologicznych oraz, w formie rozdziałów, w książkach zbiorowych wydawanych przez najlepsze oficyny. Dla polskiego czytelnika, mającego w tym czasie bardzo ograniczony kontakt ze światową literaturą, pisze natomiast znakomitą monografię *Konflikt interesów. Analiza psychologiczna*⁷, w której szczegółowo, ale jednocześnie krytycznie, prezentuje różne teorie i badania eksperymentalne dotyczące współzależności społecznej.

Niezależnie od znakomitej pozycji w międzynarodowym środowisku psychologów społecznych prof. Janusz Grzelak rozwija też intensywną współpracę z polskimi kolegami i kolegami. Do napisania rozdziałów we wspomnianej monografii redagowanej wraz z Valerianem Derlegą zaprasza m.in. Janusza Reykowskiego i Jerzego Karyłowskiego. Nawiązuje też współpracę badawczą z Tadeuszem Tyszką, Andrzejem Nowakiem, Zbigniewem Czwartoszem i Grażyną Wieczorkowską-Nejdart, a w nieco późniejszym okresie także z Ireną Zinserling i Januszem Czapińskim.

Samo zaangażowanie człowieka w różne aktywności, niekoniecznie o charakterze prospołecznym, staje się wkrótce innym obszarem zaangażowania naukowego prof. Janusza Grzelaka. Analizuje on powody, dla których ludzie chcą wywierać wpływ na zdarzenia, i powody, dla których takiej motywacji nie przejawiają. Zaczyna współpracować w tym zakresie z psychologami: Mirosławem Koftą i Grzegorzem Sędkiem – badaczami zajmującymi się fenomenem wyuczonej bezradności. Profesora Janusza Grzelaka szczególnie interesował fenomen bezradności społecznej, a więc sytuacja, w której wielkie grupy ludzi doświadczają braku poczucia kontroli nad sytuacją, w której się znajdują. Nieprzypadkowo zainteresowanie tym zjawiskiem pojawiło się u niego wkrótce po tym, gdy w Polsce wprowadzony został stan wojenny.

⁵ Por. Kelley H.H., Grzelak J. (1972). *Journal of Personality and Social Psychology*, 21 (2), 190–197.

⁶ Por. Derlega V.J., Grzelak J. (red.). (1982). *Cooperation and helping behavior. Theories and research*. Academic Press.

⁷ Por. Grzelak J. (1978). *Konflikt interesów. Analiza psychologiczna*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Profesor Janusz Grzelak był doskonałym psychologiem społecznym. Jego badania były z jednej strony oryginalne, a z drugiej charakteryzowały się perfekcyjną dyscypliną metodologiczną. Głównym obiektem jego zainteresowania byli jednak zawsze ludzie. Jego badania dotyczyły niemal zawsze tego, co można zrobić, aby świat społeczny, w którym wszyscy żyjemy, był lepszy. Najlepszym chyba przykładem przeplatania się u prof. Janusza Grzelaka nauki i realnego życia społecznego jest *casus* Okrągłego Stołu – doniosłego zdarzenia politycznego, które zapoczątkowało przemiany demokratyczne nie tylko w Polsce, ale w znacznej części kontynentu europejskiego. Profesor nie tylko uczestniczył w obradach Okrągłego Stołu, o czym pisaliśmy już wyżej, ale poświęcił też tej kwestii analizy o charakterze naukowym. Na szczególne podkreślenie zasługuje tu artykuł *Psychology and the Round Table talks*⁸ oraz książka zbiorowa: *Psychologia okrągłego stołu*, napisana wspólnie z Andrzejem Friszke, Mirosławem Koftą, Wiktorem Osiatyńskim i Januszem Reykowskim⁹.

Janusz Grzelak był „z krwi i kości” warszawianinem. Z zapałem śledził przejawy aktywności prospołecznej mieszkańców, ale także pracował nad sposobami animowania takich inicjatyw. Zaangażował się m.in. w interdyscyplinarny program badawczy, mający na celu opracowanie wszechstronnego obrazu różnicowań społecznych mieszkańców stolicy. Jednym z efektów tych prac była niezwykle oryginalna monografia zbiorowa *Spółeczna mapa Warszawy. Interdyscyplinarne studium metropolii warszawskiej*¹⁰.

Na osobną uwagę zasługuje aktywność prof. Janusza Grzelaka na rzecz środowiska naukowego. Był zaangażowanym członkiem (a przez dwie kadencje także członkiem zarządu) *European Association of Experimental Social Psychology*, członkiem-założycielem *Polskiego Stowarzyszenia Psychologii Społecznej* i pierwszym prezesem tej organizacji (w latach 2004–2011), współzałożycielem Instytutu Studiów Społecznych im. Roberta Zajonca i jego dyrektorem (w latach 2000–2002), członkiem Komitetu Psychologii PAN przez kilka kolejnych kadencji i pierwszym przewodniczącym kapituły Nagrody im. Andrzeja Malewskiego KP PAN.

Niech podsumowaniem naszego wspomnienia o Profesorze, działaczu opozycji i społeczniku, naszym Przyjacielu będą słowa zaczerpnięte z nekrologu ułożonego przez Rodzinę: „[...] dobry Człowiek, wierny swoim zasadom przez całe życie, profesor psy-

⁸ Por. Grzelak J. (2020). *Psychology and the Round Table talks*. *Social Psychology Bulletin*, 14(4), <https://doi.org/10.32872/spb.v14i4.2307>

⁹ Por. Kofta M., Leszczyński A. (red.). (2019). *Psychologia okrągłego stołu*. Smak Słowa.

¹⁰ Por. Grzelak J., Zarycki T. (red.). (2004). *Spółeczna mapa Warszawy. Interdyscyplinarne studium metropolii warszawskiej*. Scholar.

chologii, nauczyciel akademicki, zasłużony działacz opozycji demokratycznej, zaangażowany w obronę praw człowieka, pokojowe rozwiązywanie konfliktów, w budowanie wolnej Polski. Miłośnik Tatr. Człowiek, który czynił wiele, żyjąc skromnie i nie szukając rozgłosu”.

Od siebie dodajmy, że zarówno w nauce, jak i w życiu społecznym prof. Janusz Grzelak szukał możliwości dojścia do rozwiązania Pareto (*win-win*), w którym wszyscy uczestnicy określonej sytuacji społecznej wygrywają. To cecha tyleż cenna, co rzadka. I takim pozostanie w naszej pamięci.

**Profesor Janusz Łukasz Grzelak (1941–2025):
psycholog społeczny, profesor Uniwersytetu Warszawskiego,
działacz opozycji demokratycznej, społecznik**

Janusz Grzelak (1941–2025) był znakomitym psychologiem społecznym. Jego prace dotyczące współzależności społecznej i rozwiązywania konfliktów wniosły istotny wkład do rozwoju polskiej i światowej psychologii społecznej. Co najmniej równie ważna była jego aktywność obywatelska i społeczna. Podczas doniosłych wydarzeń związanych z obradami Okrągłego Stołu reprezentował Solidarność. Potem angażował się w różne inicjatywy obywatelskie nie tylko na szczeblu ogólnokrajowym, ale także lokalnym. Cześć Jego pamięci!

Słowa kluczowe: psychologia społeczna, Solidarność, działalność opozycyjna, debata Okrągłego Stołu

**Professor Janusz Łukasz Grzelak (1941–2025):
social psychologist, professor at the University of Warsaw,
democratic opposition activist, civic leader**

Janusz Grzelak (1941–2025) was a distinguished social psychologist whose pioneering research on social interdependence and conflict resolution made a lasting impact on both Polish and global social psychology. Equally significant was his dedication to civic and democratic causes. As a representative of Solidarity during the historic Round Table talks, he played a vital role in shaping Poland's democratic transition. In the years that followed, he remained deeply engaged in civic initiatives at both national and local levels. We honor his memory and lasting legacy.

Key words: social psychology, Solidarity, opposition activity, Round Table debate

